

Мустафа Орал

СОЮЗ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ОСМАНСЬКА ТУРЕЧЧИНА¹

Цю публікацію присвячено ідеям та діяльності заснованого напередодні Першої Світової війни Союзу визволення України (грудень 1914). Представлене дослідження ґрунтується на матеріалах українського часопису, який публікувався в Стамбулі османотурецькою мовою.

Спільне багатогранне минуле тюрків, що мешкають у Туреччині, та народів України сповнене давніх глибоких взаємин. Воно бере свій початок у межиріччі Дунаю та Дону на території сучасної України, що вважається географічним місцем поселення скитів, одного з найсуперечливіших етносів давнього світу [Grakov 2008, 33–37]. Погляд на племена скитів, як на приналежні до народів Турану, хай і доволі суперечливий, однак уже засвідчує те, наскільки давніми є історичні стосунки України з тюрками. Сліди тюркських, огузьких племен простежуються і в становленні Галицько-Волинського регіону, де османо-турецькі воїни свого часу воювали з росіянами на шляху української боротьби за незалежність. Як відомо з поеми “Слово о полку Ігоревім”, згодом огузи, проживаючи на території сучасної України, брали участь у поході руських князів 1185 р. в Дешти-Кипчак. Нині їхніми нащадками у Східній Європі вважають сучасних гагаузів [Агасанов 2004, 237–238]. Власне, однією з частин пов’язаного з огузами західноукраїнського регіону є Галичина, що розкинулася в півніжжі Карпатських гір. Саме тут, у період утвердження Галицько-Волинського князівства за часів князя Данила Галицького (1201–1264), на честь його сина засновано місто Львів, що стало одним з історичних символів українського національного визвольного руху на початку ХХ століття.

Революція 1905 року суттєво вплинула на національне питання українців, як і решти підневільних народів Російської імперії,

¹ Переклад з турецької О. Б. Кульчинського.

й увінчалася вагомими результатами. Найпершим із них було те, що українській інтелігенції надали можливість друкувати газети та шкільні підручники рідною мовою. Українські націоналісти, більшість з яких складали освітяни, розпочали шукати шляхи до визволення з-під гнітючого московського ярма. Деякі з них поклалися на підтримку Австро-Угорського уряду, оскільки той під своїм протекторатом надав широку автономію українському народу на Галичині та Буковині [Kurat 1993, 388–389].

Та тільки росіяни вбачали неабияку загрозу в такій політиці Австрії, отож дедалі агресивніше чинили на неї свої напади. Відтак 1908 року вони вивели на політичну арену панслов'янське утворення під назвою Комітет слов'янської взаємодопомоги та інші організації такого ґатунку; поляків записували до друзів, натомість австрійців, як і турків – до ворогів [Kurat 1993, 404–405]. 1913 року Австро-Угорська імперія дала дозвіл на відкриття Українського університету в Галичині – рішення, яке радо зустрів нарід, палко вітали селяни та робітники з ремісниками, інтелігенція та науковці. Натомість росіяни в Думі виступали супроти України, на що її мешканці відповіли антиросійськими акціями протесту. На початку 1914 року на загальному з'їзді вчителів початкових шкіл усієї Російської імперії його українські представники ухвалили рішення вдатися до протестів супроти політики русифікації в українських школах. Оскільки ж до цього рішення приєдналися й ісламські, грузинські та болгарські вчителі та навіть російські демократи, то в результаті його підтримав цілий з'їзд. Ще один протест мав місце у лютому 1914 року як відповідь на заборону святкувати століття з дня народження великого національного поета Тараса Шевченка. Росіяни жорстоко розправлялися з такими демонстраціями та карали за них.

Коли ж у Росії запровадили конституційне правління, українське питання почали обговорювати з кожного приводу, однак жодних рішень щодо його вирішення не ухвалювали. Тим часом українські націоналісти, як тільки почалася Перша світова війна, з одного боку вирішили йти на фронт від імені московитів, з другого – заснували у Відні організацію під назвою Союз визволення України [Murskiy 1930, 52]. Полтавський освітянин, науковець В. Дорошенко у статі під назвою “Політичні партії в російській Україні” (“*Rus Ukraynası'nda Siyası Fırkalar*”) зазначає, що серед

української інтелігенції підготовка до заснування згаданої організації на ідейному рівні розпочалася 1912 року: “Ідея заснувати об’єднавче товариство задля визволення України зродилася ще 1912 року в середовищі сучасної української інтелігенції. Така організація, в осерді якої злилися всі українські політичні сили, борці за незалежність, у сучасних умовах заслуговує не тільки на політичне визнання, а й – лідерство” [Ukrayna, Rusya ve Türkiye 1915, 43].

Власне, з цієї причини українські лідери на початку Першої світової війни не обмежилися лишень підготовкою сил для боротьби супроти Росії, але й ухвалили рішення готуватися до життя в незалежній державі. Один зі згаданих поступовців М. Меленевський так відгукується про заснування Союзу: “З перших хвилин воєнних умов постав Союз визволення України, в яким злилися до купи всі політичні течії в ім’я творення української держави. Як тільки ця перша булава, що розчистить українській нації дорогу у вільний цивілізований світ, опуститься на голову російського царату, Україна не забариться сказати своє велике слово” [“Ukraynalıların Faaliyet-i Medeniyyeleri”, Ukrayna, Rusya ve Türkiye 1915, 55–56].

З османського письма стає зрозуміло, що до проводу союзу, котрий рекомендує себе під назвою Союз визволення України, належало п’ятеро осіб, це були: Олександр Скоропис Йолтуховський, Андрій Жук, Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко та Маркіян Меленевський. Аби донести свої наміри до європейської спільноти та її урядових установ, СВУ розпочав широкомасштабну пропаганду та водночас особливу вагу надавав створенню національної армії. Відтак Україна посилає перший полк власної армії (Січові стрільці) на війну з московитами [Murskiy 1930, 52–53]. Війна нанесла чималий удар по розвитку й поступу України. Росіяни, що заборонили в Україні всі національні організації або ж чинили їм перепони, знову-таки наклали цілковиту заборону й на друковані видання українською мовою: книжки, газети та часописи. Захопивши 1914 року Галичину, росіяни вдалися там до тих самих репресій [Murskiy 1930, 59–60]. Володимир Мурський, один із поводитирів боротьби за незалежність України супроти радянської Росії, зауважує: “Принцип права націй на самовизначення породив у Першу світову війну ідею незалежності, одначе

Україну майже силоміць змушують визнати, що проблема Східної Європи – найважливіший із чинників, відтак головні очільники Європи піддають значним сумнівам українське національне питання та розглядають Україну лише як стратегічний інструмент для перемоги над царськими силами” [Murskiy 1930, 12].

Програма Союзу визволення України стосується майбутнього українського народу. Через війну на кордоні між Росією та Австрією заселені українцями території майже перетворилися на поле бою. Та щонайгірше українські землі під час тих боїв розглядали як воєнні трофеї. Водночас цю війну варто характеризувати як таку, що окреслювала західно-південний кордон українських територій. Унаслідок згаданих боїв для П’ємонту – як називали турки Галичину [Birinci Dünya Harbinde Galiçya Serhesi С. VII/1 1957], оскільки та перебувала на рубежах австрійських кордонів та, власне, на неї опиралося українське національне життя, – поставали нові можливості: або його буде зруйновано та знищено, або ж він, здолавши береги Збруча та переваливши за Дніпро, розкинеться на берегах Чорного моря.

Власне, з цієї причини частина України, що перебувала в російській неволі, не могла залишатися байдужим спостерігачем описаних процесів, вона мусила відвоювати національну незалежність та заради неї донести свій голос до цілого світу. Союз визволення України у згаданій програмі розкриває цю мету таким чином: “Нові вимоги історії декларують нагальну потребу існування незалежного українського уряду поміж Росією та Австрією. Тільки таким чином у Європі можна утвердити тривалий мир” [“Ukrayna Cemiyet-i İstihlâsiyesinin Programı”, Ukrayna, Rusya ve Türkiye 1915, 68].

Зрозуміло, що утворення такого уряду було необхідне і з погляду австро-угорських життєвих інтересів, і з кута зору подальшого безперешкодного поступу німецького народу, як і австро-угорських німців. Тим часом найголовнішою священною метою СВУ було саме створити незалежний український уряд. Українці, що мешкали в Російській імперії, досягнувши цю історичну правду, вивели на політичну арену об’єднану націоналістичну організацію під назвою Союз визволення України. Обов’язком Союзу став захист національних, політичних, суспільних та економічних інтересів українського народу. В організації були представлені всі

політичні фракції та течії, які об'єдналися довкола ідеї вимоги політичної незалежності української нації, прагнули заснувати власний незалежний уряд та досягти рівноправного життя для рідного народу. Оскільки ж у Російській імперії лише частині заселених українцями територій вдалося врятуватися від російського гніту, СВУ пояснивав українцям, що працює над тим, аби всі їхні центральні землі взяли до складу Австро-Угорщини на правах автономії. Організація повідомляла, що в Центральній Україні на базі СВУ також створено національно-політичну структуру, аби ефективно допомагати власним членам, і та вийде на переднє тло, як тільки австро-угорська армія завоює російську частину України. Політичний уряд, який створять на відділених від Росії територіях, насамперед ухвалить рішення щодо вирішення земельного питання та працюватиме над скликанням всенационального конгресу. Водночас, аби інтереси та погляди української нації увінчалися успіхом, СВУ шляхом міжнародних конференцій розповідатиме про свою діяльність, перебуваючи в полі зору різних держав, та друкуватиме низку видань, що впливатимуть на європейське суспільство. Організація тривалий час підтримуватиме взаємини з українцями Австрії; співвітчизники, що покладають надії на перемогу австрійської та німецької армій, працюватимуть над створенням вільного та незалежного українського уряду.

У зв'язку з цим Союз визволення України, маючи на меті сповістити громадськість Західної Європи про російську загрозу, звертається до неї таким чином: українські громадяни поділені між Росією та Австро-Угорщиною, українці – онуки народу, який зазнавав нещадного гніту з боку царату. Відтак наголошує: московство та ідея панслав'янізму становлять найдужчу загрозу Європі з погляду розвитку культури та цивілізації, загрозу, що також здатна спричинити розділ Польщі, Австро-Угорщини та Османської імперії. Це боротьба на зламі цивілізації та варварства, насправді, жодним чином не пов'язана з метою завоювати авторитет ідеями германізму або слов'янства серед різних народів, які зараз воюють на фронтах Першої світової війни. Зразком тут слугує і той принцип російської дипломатії, згідно з яким, дорога до “Дверей щастя”, себто Стамбула, який вона собі накреслила, мала проходити через Відень.

Аби досягти цієї мети, Росія роками вела пропаганду в Галичині. СВУ переконаний: Росії неможливо завдати сильної поразки, допоки від неї не відділяться заселені українцями території, та навіть якби такої поразки й завдати, то імперія хутко оговтається. Тільки уряд вільної та незалежної України, ставши на боці Троїстого союзу, зможе відіграти для Європи функцію оборонної траншеї супроти Росії за рахунок широкої території, що простягається від Карпатських гір до Дону, відтіля до берегів Чорного моря, а також – надійного муру супроти руйнівного руху панславізму, котрий стрімко набирає обертів. Українська нація у своїй боротьбі за свободу потребує допомоги Західного світу та особливо – Німеччини. Як приклад у виданні наводиться допомога Німеччини та Швеції, котру ті надавали українським гетьманам Дорошенку, Богдану Хмельницькому, Орлику та Мазепі в їхній боротьбі супроти Росії.

У лютому 1914 року демонстрації на честь Тараса Шевченка пройшли під лозунгами “Хай живе Австрія! Смерть Росії!” Це засвідчувало, що українська політична думка поверталася до свого історичного минулого. СВУ повідомляє, що українці об’єднуються під його проводом. Нове утворення засвідчує, що впливові особистості, носії політичної думки та ідеологи, об’єднуються заради порятунку та створення незалежної української держави. Зрозуміло й те, що Росія рішуче налаштована задіяти на противагу всі свої сили. Члени Союзу відверто заявляють на цілий світ, що український народ, який проживає по обидва боки російсько-австрійського кордону, також озброєний та готовий до війни з ворогом-пригноблювачем. СВУ вірить, що українське питання водночас належить європейській демократії. Організація наголошує: якщо супроти Росії не буде зведено форпосту у вигляді українського уряду, то Європа не знатиме спокою, не врятується від загрози царської окупації, ніколи не буде певна у своєму майбутті. Члени СВУ звертаються до західного суспільства таким чином: “У сю добу, що визначає майбуття європейських народів та націй, коли тисячі українців проливають свою кров на полях бою, схожих на неосяжні цвинтарі, аби Європі не залишилася невідомою вся вагомість нашої справи, ми звертаємося до громадської думки всіх націй, котрі поєднують політичні

вигоди з тими, що їх приносять цивілізація та свобода” [“Avrupa Efkâr-ı Umûmîyesine”, *Ukrayna, Rusya ve Türkiye* 1915, 63–67].

Тим часом до турецької нації та Османської держави Союз визволення України звертається, нагадуючи про проекти, які Росія поширює на Османську державу, особливо про її наміри захопити Стамбул та Чанаккале, як завдає шкоди Османам на Балканах, використовуючи слов'ян. Отож єдиний шлях покласти край гніту та насиллю царату над різними народами – це зруйнувати російську тюрму народів. Лише так вдасться нейтралізувати ворога поступу та цивілізованого світу і тривалу загрозу для спокою і Європи, й Азії. Коли ж Туреччина зробить свій внесок у спільну перемогу над російською армією разом із Австро-Угорщиною та Німеччиною, то водночас відстоїть й інтереси мусульманських народів, що нині зазнають утисків у Російській імперії. Тому для Туреччини вступити у війну на боці держав, що воюють проти Росії, – це майже обов'язок. Власне, цього очікують не лише мусульманські нації, але й усі народи, що перебувають під гнітом Росії, та найпаче – Україна з її тридцятимільйонним населенням, котре потерпає щонайдужче. Тут члени СВУ наводять приклади з минулого: Дорошенка, Орлика та запорізьких козаків, нагадуючи про історичні основи своїх сподівань словами: “Ви нас знаєте”. Відтак пояснюють прагнення вільної української нації жити в тісному союзі з османською державою після того, як Росія загнала її в московство. Союз визволення України завершує свій заклик до Турецької нації та Османської держави такими словами: “Союз визволення України, з нетерпінням очікуючи щасливого майбутнього та готуючись до нього, щиро та палко вітає всі дії турецької сторони, спрямовані супроти спільного ворога (Росії), а також, засуджуючи штучну ідею панславізму, проголошує цілковиту підтримку та всебічне сприяння мужньому османському війську” [“Ukrayna Cemiyet-i İstihlâsiyesinin Türk Milletine Hitabesi”, *Ukrayna, Rusya ve Türkiye* 1915, 60–63].

До згаданої збірки СВУ увійшла і стаття “Україна та Туреччина” Др. Лонгина Цегельського, що представляв Галицький регіон в Австро-Угорському парламенті. Отож тема віденських зв'язків СВУ може бути предметом окремого дослідження. Тут же наостанок, ми хочемо засвідчити внесок СВУ в боротьбу за

незалежність України з радянською Росією. Оскільки незалежні республіки, що з'явилися у 1917 році під час більшовицької революції, зазнали невдачі, їхній досвід вплинув і на українських націоналістів. В Україні націоналістичний рух не мав відчутного впливу на селян із пролетаріатом, що складала велику частину українського народу. Між тим, прилегла до австрійського кордону Галичина пробуджувала симпатії в націоналістичних лідерів [Сагг 2002, 267–268]. Невдовзі мігранти з території СРСР неросійського походження заснували спільну організацію, Прометейський рух, і провідне місце в ній посіли українські діячі [Сореау 1997, 17–47]. До цих діячів належали такі видні постаті, як голова Директорії УНР С. Петлюра, міністр закордонних справ УНР О. Шульгін, М. Данко, Р. Смаль-Стоцький та В. Мурський, що деякий час мешкав у Стамбулі та видав дві книжки турецькою мовою.

У 1917 р. в Києві відбувся перший З'їзд народів Російської імперії, в діяльності якого брали участь і перші романтичні активісти українського націоналістичного руху. Започатковуючи свій рух, вони зверталися до пам'яті гетьмана Івана Мазепи, який на поч. XVIII ст. під час боротьби з Росією уклав союз зі шведським королем. Результат діяльності українських націоналістів, створений ними СВУ, безперечно відіграв свою важливу роль у появі, хай і на короткий період часу, незалежної української держави після укладання 3 березня 1918 р. Брест-Литовської угоди [Karal 1996, 521]. У подальший період між українцями та турками зміцнилися дружні стосунки. У часи радянської окупації Стамбул став для України сполучним пунктом у її зв'язках із Заходом [Çokayoğlu 1972].

Таким чином, на початках зародження національного самостійницького руху, що зближив турецьких та українських інтелектуалів, перебуває Союз визволення України. У підсумку також можемо додати, що СВУ підготував створення незалежної України достоту, як організація Єднання та Прогрес – модерної Туреччини. Окрім того, його члени відіграли важливу роль в заснуванні та розвитку антирадянського, по суті, протюркського та протуранського Прометейського руху. Отож необхідно провести ґрунтовне дослідження усіх документів Союзу визволення України, що перебувають у таких його центрах, як Стамбул, Відень та

Будапешт. Така праця дасть змогу розкрити підгрунття тієї важливої діяльності, яка велася для того, щоб постала сучасна Українська держава.

ЛІТЕРАТУРА

Agacanov S. G. Oğuzlar. İstanbul, 2004.

Birinci Dünya Harbinde Galiçya Cephesi. C. VII/1. Ankara, 1957.

Carr E. H. Bolşevik Devrimi (çev. O. Suda). C. I. İstanbul, 2002.

Copeaux E. Prometeci Hareket. Unutkan Tarih. İstanbul, 1997.

Çokayoğlu, Mustafa. Eşinin Ağzından Mustafa Çokayoğlu. İstanbul, 1972.

Grakov B. N. İskitler (çev. D. Ahsen Batur). İstanbul, 2008.

Karal Enver Ziya. Osmanlı Tarihi. C. IX. Ankara, 1996.

Kurat Akdes Nimet. Rusya Tarihi, 3. Baskı, Ankara, 1993.

Murskiy V. Ukrayna ve İstiklâl Mücadeleleri. İstanbul, 1930.

Ukrayna, Rusya ve Türkiye. İstanbul, 1915.